

POLJA

ČASOPIS ZA KULTURU, UMETNOST I DRUŠTVENA PITANJA

NOVI SAD - GODINA XXVI - CENA 20 DIN.

april '80. broj 254

UTOPLJENICI

abdulah sidran

Nema se, bogami, sa čime više među ljude doći. Iscijedio sam oči. Koračam, nogu pred nogu, i jednako mislim o onome koji je sam odabrao čas. O onom što stropoštao se, sa visina, o onome što podigo je ruku.

Otvaram vrata kuće, vrata krčme otvaram — a jednako mislim na onog koji odlazi sam. Kako pojmiti tajnu njegove moći? Da li je to snaga koja iz slabocē raste? Baš ko i ovdje, za stolom, otkuda motrim ja svijet kroz staklo, kroz mutno, kao ispod vode.

Sporije ovdje su kretnje, a zvukovi brži, i bliži. Ušao sam, da lišim se razbora i mjere ali svejedno: kao da mu čujem glas! Zove li, il odaziva se — uže dok oko vrata veže — šta grli? Koga ostavlja, kome ide? Od čega bježi? Čemu hrli?

Čuju li taj glas lica ova okolo, poduhla kao kod iz vode izvadenih? Za njim, mi, izvjesno, nećemo poći, nas čekaju naši dani: mamurluka dani i dani pića, jalove godine, doba bez pregnuća. Prinosim staklo usni: ja više neću o jadu pjevati, iscijedio sam oči. Neću pjevati.

Zatvaram za sobom vrata, koračam, nogu pred nogu, i malko ukrivo — o njemu misleć. Razlog za jedno, i razlog za drugo — zar nisu isto? Gdje je to mjesto sa kojeg vidi se sve, jasno i čisto, ko njegovo lice, suštinom što zrači?

Sijačica, gospa, kad stigne, gdje će me naći?

jezik, pojedinac i društvo

dunja jutronić-tihomirović

»Ali ljudska suština nije apstrakturna koji je svojstven pojedinačnoj individui. U svojoj zbiljnosti ona je sveukupnost društvenih odnosa.«

»Sav društveni život u suštini je praktički.«

Karl Marx: »Teze o Feuerbachu«

U knjizi *Čovjek, jezik i društvo*, Samir K. Gosh ukazuje na stvarnu činjenicu da je »marksistički pogled na jezik privukao vrlo malo pažnje, naročito među naučnicima na Zapadu«¹ Gosh spominje samo jednu knjigu koja je tako orijentirana, a to je knjiga *Marksizma i lingvistička filozofija*, koja se ipak više bavi filozofijom nego sociologijom jezika.²

Cilj ovog članka je da se razmotre ideje određenih marksističkih orijentiranih naučnika koji se bave problemom odnosa jezika, pojedinca i društva s raznih aspekata. Izlaganje počinje kratkim pregledom Marxovih ideja o ulozi društva u formiranju svijesti pojedinca u stvarnim životnim situacijama. Zatim ćemo govoriti o stavovima Lava Vigotskog o problemu intelektualnog razvoja djece, a na široj kulturnoj razini o eksperimentu Aleksandra Romanoviča Lurije, kojim se dokazuje kako dolazi do kognitivnog razvoja pojedinca nakon provedenih društvenih promjena. Izlaganje ćemo zaključiti diskusijom Valentina Nikolaeviča Vološinova o problemu jezika, pojedinca i društva i načinu na koji se pojedinac integrira u društvo pomoću jezika.

aćin * bart * čomski * damnjanović * domić * from * gras * grdinić * hadži-
tančić * hajduković * kapetanović * maširević * savić * tolnai
* vuksanović * vuletić

U Marxovim i Engelsovim filozofskim radovima nalazimo malo komentara o samom jeziku, pošto on nije kod njih bio u prvom planu razmatranja.³ Oni smestaju jezik u nadgradnju, pošto on nije dio društvenog života zamišljenog kao osnovna praktična aktivnost. U *Njemačkoj ideologiji* nalazimo najviše citata o jeziku, a još više razmatranja o pitanju svijesti koja je s tim usko povezana.

» — Tek sada, kad smo razmotrili već četiri momenta, četiri strane prvobitnih, historijskih odnosa, nalazimo da čovjek ima i 'svijest'. Ali i nju nema od samog početka kao 'čistu' svijest. 'Duh' ima od početka na sebi to prolektivstvo da je 'prozet' materijom koja se ovdje pojavljuje u obliku pokretnih slojeva, zraka, tonova — ukratko, u obliku jezika. Jezik je star koliko i svijest — jezik i jest praktička, stvarna svijest koja postoji i za druge ljude, pa također i za mene samog, a jezik nastaje, kao i svijest, tek iz potrebe, iz nužde saobraćaja s drugim ljudima. Tamo gdje postoji odnos, on postoji za mene, životinja se ne 'odnosi' ni prema čemu i uopće se ne odnosi. Za životinju ne postoji njen odnos prema drugima kao odnos. Svijest je, dakle, od samog početka društveni proizvod i ostaje to dokle god ljudi uopće budu postojali. Svijest je, naravno, najprije samo svijest o najbližoj osjetljivoj okolini i svijest o ograničenoj povezanosti s drugim osobama i stvarima izvan individue koja postaje svjesna sebe; to je istovremeno svijest o prirodi koja se u početku suprotstavlja čovjeku kao potpuno tuđa, svemoćna i nedostupna sila prema kojoj se ljudi odnose sasvim životinjski, koja im imponira kao i stoci; to je, dakle, čisto životinjska svijest prirode (prirodna religija).«⁴

»Podjela rada postaje stvarna podjela tek od trenutka kad nastupi podjela materijalnog i duhovnog rada. Počevši od toga trenutka svijest može stvarno uobraziti da je ona nešto drugo nego svijest o postojećoj praksi, da može stvarno nešto predstavljati, a da ne predstavlja ništa stvarno — od toga trenutka svijest može da se emancipira od svijeta i da prijede na stvaranje 'čiste' teorije, teologije, filozofije, morala itd.«⁵

»Ljudi su proizvođači svojih predodžbi, ideja itd., ali stvarni djelatni ljudi, kakvi su uvjetovani određenim razvikom svojih proizvodnih snaga i njima odgovarajućeg odnosa do njihovih najudaljenijih formacija. Svijest ne može nikada biti nešto drugo do svjestan bitak, a bitak ljudi je njihov stvarni životni proces... Ne određuje svijest život, nego život određuje svijest.«⁶

U odnosu pojedinca, jezika i društva jasno je, dakle, da je pojedinačna svijest društveni produkt, a jezik kao praktična svijest postoji prvo za druge i iz toga razloga ona stvarno postoji i za pojedinu individuu.

Ove osnovne postavke Marxa i Engelsa, koje smo iznijeli u podužem citatu, nalazimo iskazane na drugi način u teoriji intelektualnog razvoja pojedinca, onako kako je to iznio L.S. Vigotski u knjizi *Mišljenje i govor*.⁷

Lav Vigotski rođen je 1896. bio je student Moskovskog sveučilišta i najviše se bavio problemima iz psihologije. Umro je u 38. godini od tuberkuloze. Njegovi suradnici bili su sposobni mladi ljudi poput Lurie, koji je bio njegov student.

S marksističkog ideološkog stanovišta, Vigotski je kao naučnik uvidio i naglašavao povjesnu determiniranost čovjekove svijesti i intelekta. Njegovi pogledi dolaze najbolje do izražaja u poređenju s pogledima Jeana Piageta.⁸

Piaget je razvio teoriju po kojoj dijete prolazi kroz tri stadija u procesu učenja jezika. Prvi je stadij *autističke* misli i govora. Autistička misao je podsvjesna, individualizirana i poštuje skup svojih vlastitih zakona. Nije adaptirana vanjskoj stvarnosti, već je njena stvarnost u domeni imaginacije i snova. Ona je stoga potpuno individualna i ne može se komunicirati, jer se uglavnom javlja u obliku slika a ne verbalnih iskaza. Poslije nje dolazi *'egocentrična'* misao koja je prelazni stadij. Dijete govori samo sa sobom, uglavnom glasno. Ono se još uvijek ne zanima za druge niti saobraća s njima. Egocentrični govor još uvijek služi zadovoljavanju vlastitih potreba, iako pokazuje primjese polagane adaptacije mislima starijih članova društva. Egocentrična misao stoji između autističke i *socijalizovane* misli (komunikativnog govora), koja je svjesna, vanjska i podvrgnuta zakonima logike i iskustva. Socijalizovana misao je inteligentna, ona je adaptirana stvarnosti i, što je najvažnije, prenosi se putem govora. S njom započinje proces socijalizacije, tj. komunikacije djeteta s drugima. Socijalizovana misao je društvena, autistička individualna, dok se egocentrična nalazi između izvjesne logike autističke i logike društvene misli. Tako je svaka osoba, prema Piagetu, po prirodi prvenstveno autistička i mijenja se u realističku u nizu godina pod pritiskom društva. U početku najvažnija je imaginacija koja vlada dječjom mislju do sedme ili osme godine, a do pojave logičke aktivnosti dolazi kasnije. Kad se socijalizirana misao počinje formirati, egocentrična misao ne nestaje potpuno. Ona se još uvijek zadržava kao dio apstraktnog područja verbalne misli. Egocentrični govor može se uspoređivati s monologom, dok se socijaliziranim govorom dijete služi kako bi komuniciralo s drugima.

Pristup Vigotskog je sasvim suprotan Piagetovom. Vigotski je proveo seriju eksperimenata istih kao i Piaget, međutim, on

je u mnogim situacijama uz normalne uslove nadodao neke poteškoće s kojima se dijete suočavalo. Dijete koje se upravo sprema, na primjer, da počne crtati, najednom vidi da nema pribora za crtanje ili da mu nedostaje olovka. Dijete je suočeno s problemom i u takvom slučaju egocentrični govor se skoro udvostručio. Pokušavajući da savlada prepreke u toj situaciji, dijete počinje glasno govorniti samo za sebe (npr. pitajući se gdje je olovka, kako nema olovke i sl.). Vigotski je iz toga izveo zaključak da egocentrični govor nije samo nekakva popratna dječja aktivnost. Egocentrični govor itako poprima vrlo određenu i važnu ulogu u djetetovoj aktivnosti. On se ne javlja kao manifestacija jedne emocionalne situacije, već postaje instrument u traženju i planiranju rješavanja problema. Dobro je poznat primjer koji navodi Vigotski o pet i po godišnjem djetetu koje je crtalo tramvaj i u tom trenutku je pukao vrh olovke. Dijete je nakon toga pokušalo dovršiti crtež upirući puknutom olovkom po papiru, ali, naravno, uzaludno. Javio se i egocentrični govor, kad je dijete promrkalo nešto poput »slomljena je olovka«. Nakon toga uzelo je u ruku boje i nastavilo crtati, ali više ne čitavi tramvaj već polomljeni. Vigotski je zaključio da je u tom procesu djetetov egocentrični govor utjecao na njegovu aktivnost do te mjere da itakav govor ne možemo smatrati nusproduktom ili samo načinom oslobađanja napetosti. Za Vigotskog je egocentrični govor prelazni stepen u razvojnom putu od vanjskog (socijaliziranog) do unutrašnjeg govora. Unutrašnji govor je ona vrsta govora odraslih kad »misle za sebe«, to je egocentrični govor koji se internalizirao. Primarna funkcija govora djece i odraslih je komunikacija, uspostavljanje kontakta. Stoga je i najraniji govor djeteta u suštini društveni.⁹ U određenju dobi društveni govor djeteta oštro je razdijeljen na egocentrični i socijalizirani, ali oba ova oblika su u suštini društvene prirode, samo im je u tom dobu funkcija različita. Egocentrični govor se javlja kad dijete počinje pretvarati društvene oblike ponašanja u ličnu sferu unutrašnjih funkcija. Ovaj govor, koji je dio općeg društvenog govora, utire put unutrašnjem govoru i stoga stoji kao posrednik između vanjskog (socijaliziranog) i unutrašnjeg govora. Upoređujući Piageta i Vigotskog, vidimo da je Piagetov pristup proces postepene socijalizacije pojedinca, dok Vigotski ne kreće od pojedinca prema društvu, već od društvenog — putem jezika — prema individualnom. Piagetov je pravac od autističkog preko egocentričkog do socijaliziranog, a Vigotskog od vanjskog preko egocentričkog do unutrašnjeg.

A.R. Luria u svojoj knjizi *Kognitivni razvoj, njegove kulturne i društvene osnove*¹⁰ zaokupljen je intelektualnim razvojem pojedinca s jednog drugog aspekta. (Luria je studirao na Kazanskom medicinskom fakultetu 1921. Godine 1932. dobio je mjesto u Institutu za psihologiju na Moskovskom sveučilištu, gdje se susneo s Vigotskim.) Luria je prihvatio formulaciju Levi-Bruhla da društvene promjene uvjetuju promjene u procesu mišljenja. Da bi dokazao ovu tezu, Luria je krenuo u centralnu Aziju, gdje je promatrao i pokušao dokazati kako kognitivni procesi svakog pojedinca imaju svoje izvorište u društveno-povjesnim uslovima. Njegova je hipoteza bila da su mentalni procesi rezultat povjesno-društvenih činjenica i da se pojedinac formira kao itakav u procesu svakodnevne međuljudske aktivnosti. Poput Vigotskog, i on je smatrao da se uveliko zapostavilo proučavanje socijalnih korjena u razvoju kognitivnih procesa, a isto je tako vjerovao da su ljudi proizvodi društvene sredine i povijesti. Početkom ovog stoljeća Durkheim je tvrdio da osnovni kognitivni procesi nisu manifestacije duhovnog života ili rezultat prirodne selekcije, već da imaju svoje korjene u društvu. Ispitivanje koje je proveo Luria potvrdilo je hipotezu da kognitivni procesi imaju svoje socio-historijske korjene i da se struktura mentalnih procesa pojedinca mijenja u toku njenog historijskog razvoja.

Narod Uzbekistana, gdje je Luria vršio svoja ispitivanja, živio je u vrlo lošim prilikama prije revolucije. Poslije socijalističke revolucije Uzbekistan je postao republika u kojoj su se ljudi angažirali u kolektivnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Ovakve radikalne promjene u društvenoj strukturi odmah su bile popraćene novim promjenama u kulturnom životu. Bili su uvedeni kratki večernji kursevi za izobrazbu, a i utjecaj islamske religije naglo je opao. Prije toga ljudi su živjeli u feudalnom društvu, mnogi su bili nepismeni, a živjeli su uglavnom u selima. Ljudi koji su testirani sačinjavali su nekoliko različitih grupa. U prvu grupu stavljene su žene koje su živjele u udaljenim selima i koje su bile nepismene. Drugu grupu sačinjavali su seljaci koji su donekle bili angažirani u izvjesnoj društvenoj proizvodnji. Treća grupa sastojala se od žena koje su posjećivale razne kurseve. U četvrtoj grupi bili su radnici s kolektivnih farmi, a i ostali mladi ljudi koji su pohađali školu. U posljednjoj grupi bile su djevojke (studenti) primljene u učiteljsku školu. Pretpostavka je bila da će prve dvije grupe pokazivati inteligenciju koja je usko funkcionalna i grafička, dok će ljudi iz ostalih grupa pokazivati veći napredak u intelektualnom razvoju. Upoređujući rezultate iz raznih grupa trebalo se doći do potvrde pretpostavke kako su promjene socijalno-ekonomске prirode uslovile promjene kognitivnih procesa. Luria je time negirao katezijansku pretpostavku o primarnosti svijesti nad percepcijom vanjske realnosti i realnosti postojanja drugih ljudi u društvu. On je pretpostavio suprotno: Percepcija o pojedincu rezultat je prvenstveno jasne percepcije drugoga, a procesi samo-percepcije formiraju se kroz društvenu aktivnost i surađivanje s drugim. Krajnji cilj ovog ispitivanja bio je proučavanje formi-

ranja individue, ovog puta ne samo putem jezika, već kroz širu ljudsku društvenu aktivnost.

Jedan od testova kojemu su bile podvrgnute grupe bio je test o samoanalizi, s pretpostavkom da se sposobnost samoanalize mijenja prema promjenama u društvenom životu, a da se ona isto tako i oblikuje u uslovima zajedničkog života. Drugim riječima, ljudi najprije vide druge i ocjenjuju druge, a njihovo mišljenje o sebi formira se pod utjecajem mišljenja koje drugi imaju o njima. Jedno od konkretnih pitanja bilo je sljedeće: »Kakvih iste nedostataka svjesni i što biste tu htjeli promijeniti?« Jedan od odgovora, koji je na neki način tipičan, u prvoj grupi ljudi bio je: »Što se mene tiče, ja imam samo jednu haljinu i dva ogrtača, i to su moji nedostaci.« Očito je da je riječ »nedostatak« ovdje bio shvaćen u konkretnom smislu stvari kojih nema. Mnoga druga pitanja koja su zalazila u područje analiziranja ličnih kvaliteta nisu bila shvaćena ili su se povezivala s nekom konkretnom materijalnom situacijom iz svakodnevnog života. Mogla se prepoznati jedna prelazna grupa informanata koja je na navedeno pitanje davala odgovore poput sljedećeg: »Imam veliki nedostatak. Posudio sam 125 rubalja i ne mogu ih vratiti.« Ova prelazna grupa ipak je slična prvoj grupi, pošto u odgovorima još uvijek prevladavaju činjenični opisi njihove životne situacije. Treća grupa odgovora ljudi koji su uglavnom bili povezani time što su sudjelovali u kolektivnom radu, nije se više odnosila na materijalne nedostatke, već su odgovori bili vezani za analizu unutrašnjih svojstava ličnosti. Luria je pokazao kako u raznim stadijima povjesnog razvoja dolazi do promjena u strukturi kognitivnih procesa pojedinca. Eksperiment je pokazao kako je došlo do razvoja pojedinca nakon društvene i kulturne revolucije. Stoga je pokazano da struktura kognitivnih procesa, tj. pojedinac, nije statične prirode i u raznim stadijima društvene promjene i da se on mijenja onako kako se mijenjaju društveni uslovi i kako napreduje u svojim saznanjima. Pri novom stupnju društvenog i historijskog razvoja dolazi i do promjene mentalnih aktivnosti pojedinca. U ovom određenom eksperimentu motivi koji su u prvoj grupi pojedinaca bili osnovne grafičke i funkcionalne prirode, u drugim grupama više nisu bili tako usko vezani uz konkretne materijalne potrebe, a to se sve zbililo pod utjecajem i kao rezultat procesa kolektivnog rada, planiranih aktivnosti i osnovnog školovanja. U naprednijim grupama javlja se zanimanje za stvari koje nisu usko vezane za impresije, dolazi do planiranja budućnosti, a povećanje pismenosti otvara put teorijskom ispitivanju i znanju. I tako dolazi do promjene strukture mentalnih procesa pod utjecajem društvenih činilaca. Teoretska, kategorička misao javlja se kao nadgradnja na praktičko situacijsko mišljenje. Tu se najbolje vidi prelaz od osjetilnog ka racionalnom, što moderni materijalizam drži ja jedan od najvažnijih aspekata u razvoju svijesti. Osnovne kategorije kognitivnih procesa tako su shvaćene kao produkti društvene povijesti, tj. one nisu fiksirani oblici duhovnog života, već su podložne promjeni kad dođe do promjene osnovne forme društvene prakse, i stoga su i kognitivni procesi kategorije društvene prirode.

Idealistička filozofija smatra da je svijest primarna, nepromjenjiva i bez povjesnog razvitka. Subjektivni svijet je primaran, dok je vanjski derivativan i sekundaran. Prema Lurii, svijet je produkt društveno-povjesnog razvoja, a refleksija vanjske stvarnosti je prvenstvena. Svijest nije data unaprijed, ona nije pasivni receptor, već se formira društvenom aktivnošću i služi orijentiranju u određenoj društvenoj sredini. Kognitivni procesi su odraz aktivnog života društvene sredine. Društveni oblici usmjeravaju razvoj pojedinca. Od rođenja se živi u svijetu koji je stvoren društvenim snagama. Jezik, s riječima kao sa svojim osnovnim jedinicama, ne nosi u sebi samo značenje, već sadrži osnovne jedinice svijesti koja je odraz vanjske stvarnosti. Jezik i kognitivni procesi ne mogu se razviti odvojeno od odgovaraju-

ćih oblika života društva. Gledano na ovaj način, oblikovanje kognitivnih procesa potpuno zavisi od osnovnih oblika društvene prakse i važnih povijesnih prekretnica u društvu. Na ovaj način osnovne Marxove teze o povjesnoj prirodi kognitivnih procesa i o ulozi društva u formiranju pojedinca dolazi do pune potvrde.

V. N. Vološinov, filozof u potrazi za marksistički orijentirano lingvistikom, ukazuje na presudnu ulogu društva pri učinjenu i oblikovanju jezika, kao i formiranju pojedinca u društvu.

vrlo malo se zna o Vološinovu. Smatra se da je rođen oko 1896, a kasnije je nestao u Staljinovim čistkama oko 30-tih godina. Bio je bliski saradnik M.M. Bahtina¹¹ u Lenjingradu 20-tih i 30-tih godina. Najvažnija mu je knjiga *Marksizam i filozofija jezika* i jedna knjiga o Freudu.

Vološinov vjeruje da je jezik, tj. verbalni znak, najčistiji i najosjetljiviji medij društvenog komuniciranja, i stoga je primarni zadatak filozofije proučavanje znakova, a prvenstveno jezika. Po Vološinovljevoj definiciji, ideologija je sposobnost ljudi da uz postojeći svijet prirode poseduju još jedan svijet, svijet znakova; tako je ideologija poistovjeđena sa semiotikom. Od svih ideoloških znakova jezik je najvažniji i stoga se proučavanje ideologije uglavnom odnosi na proučavanje jezika, tj. stvaranje nove marksističke filozofije jezika. Vološinov kritizira dva lingvistička pravca koje naziva *individualistički subjektivizam i apstraktni objektivizam*. Zajednička karakteristika subjektivizma je uklanjanje svakog smisla iz materijalnog svijeta, s tim da je smisao lociran u besprostorni i vanvremenski duh. Individualni subjektivizam gleda na jezik kao na neprestani proces koji se realizira u govornom činu svakog pojedinca. Jezik je tok govora u kojemu ništa nije fikšno i identično sebi, a jezična kreativnost poistovjeđuje se s umjetničkom kreativnošću. Za apstraktni objektivizam jezik je postojan, nepromjenjiv sistem normativnih i identičnih oblika kojima se pojedinac služi kao već gotovim. Individualni govorni čin samo je varijacija ili, još gore, distorzija normativnih oblika. Povijest je tu shvaćena kao neka iracionalna sila koja kvari čistoću jezičnog sistema i apstraktna sistematizacija važnija je od povijesne aktualnosti. Vološinov smatra da ni jedan ni drugi pristup nisu dovoljni ni tačni. Za njega se ideološki lanac (riječ) kreće od pojedinca do pojedinca i tako ih vezuje. Znakovi (tj. jezik) mogu se pojaviti samo u procesu interakcije među pojedincima. Svijest pojedinca ispunjena je znakovima i ona postaje svijest samo u procesu društvene komunikacije. Znakovi se stvaraju u zajedničkom prostoru među pojedincima, gdje je osnovno da su članovi dio organiziranog društva. Znakovi se stvaraju u procesu interakcije među članovima društva. Jezik nije smješten u dušama subjekata koji komuniciraju, jezik je vanjski fenomen, on je u pokretima, činu, riječima. Jezik ne sadrži meizrečeno, unutrašnje, on se stvara u procesu razmjene. Govoreći o odnosu baze i nadgradnje, sljedeće je istinito: Ideologija (tj. semiotika, jezik kao znak) ne smije biti odvojena od materijalne stvarnosti znaka. Znak ne smije biti odvojen od konkretnih oblika društvenog saobraćanja. Komunikacije ne smije biti odvojeno od materijalne osnove, a samo one stvari koje su zadobile društvenu vrijednost mogu postati dio ideologije.

Psihologija treba da je zasnovana na sociološkim a ne na fiziološkim ili biološkim principima, pošto je svjesni pojedinac kulturno-ideološka činjenica. Svijest pojedinca smještena je negdje između organizma (tijela) i vanjskog svijeta, na granici koja dijeli ove dvije sfere stvarnosti. Jezik je zajednički prostor kako za ideologiju tako i za pojedinca. Problem je, znači, u tome kako naznačiti, ograničiti realnost pojedinca od područja realnosti znakova, ako su ove dvije sfere stvarno iste. »Sa stanovišta sadržaja, stvarne razlike nema između individualne psihe i ideologije, razlika je samo u stepenu«, kaže Vološinov u svom izlaganju. Pojedinac je društveno-ideološki fenomen i on je isto toliko društvene prirode koliko i ideologija. Svaki znak, pa i znak individualnosti, društveni je znak. Ideološki znak koji egzistira van pojedinačnog organizma treba da postane dio njegovog unutrašnjeg svijeta kako bi pojedinac mogao dobiti pravo značenje. Pojedinac se oblikuje tako reći izvana, preko stava drugoga, stava zajednice kojoj pripada.

Riječ je poput mosta koji je sagrađen između mene i druge osobe. Ako jedna strana zavisi o meni, druga zavisi o mom sugovorniku. Riječ je određeno područje društvene sredine kojoj je na neki način podređena.

U ovakvom viđenju ideologije i pojedinca, pojedinačno iskustvo je manje vrijedno što više gubi svoju ideološku strukturu. Ideološka struktura, kao zajednička, nije struktura gomile. Ideološko iskustvo je izdiferencirano, čvrsto u svojoj društvenoj orijentiranosti. Ako je kolektivni svijet kojemu pojedinac pripada organiziraniji i izdiferenciraniji, onda će i njegov unutrašnji svijet biti ispunjeniji i kompleksniji. Individualno iskustvo nikako nije isto što i egoizam. Individualno iskustvo je posebna vrsta ideološkog oblika zajedničkog iskustva i ono proizilazi iz određene društvene orijentacije. Samopouzdanje, osjećaj lične vrijednosti ne potiče iz pojedinca, iz njegove osobe, ono vodi svoje korijene iz vanjskog svijeta, iz ideologije. Pojedinac je prvenstveno određen sociološki.

Dakle, između pojedinca i ideologije postoji stalni dijalektički odnos. Pojedinac se kao dio ideologije povlači pred njom, dok ideologija isto tako ustupa mjesto pojedincu u formiranju njegove ličnosti. Ono što je važno jest da su obe ove realnosti dio jedne te iste društveno-ekonomske sredine i da iz nje izrastaju.

Gdje je onda stvarno središte jezičke realnosti? Da li je to pojedinačni govorni čin ili jezički sistem? Da li je jezik dio pojedinačne subjektivne svijesti ili objektivni zasebni sistem oblika? Da li je možda njegova realnost u nekoj vrsti kompromisa između dva pravca u lingvističkim istraživanjima, subjektivnog individualizma i apstraktnog objektivizma? Marksistički pristup jeziku ne može biti kompromis ovakve vrste gdje bi se našao odgovor u zatvoroj sredini. Ono što je važno sudioniku u razgovoru nisu stabilnost i identičnost lingvističkog signala. Važna je njegova adaptacija i mogućnost promjene prema situaciji. Stoga je važno da lingvistički znak posjeduje određenu varijabilnost, tj. nije važno prepoznavanje istoga, već je važno razumijevanje, orijentacija u datom kontekstu i određenoj situaciji. Govornik u svakodnevnoj razmjeni govora nije zauzet apstraktnim sistemom, već su mu važni mogući konteksti upotrebe. Vološinov vjeruje da mi u stvarnosti ni ne čujemo riječi, mi čujemo da li je nešto istinito ili neistinito, dobro ili loše, važno ili nevažno.

Riječi dobijaju svoje značenje u ideologiji i u praktičnom kontekstu. Jezik se ne može odijeliti od ideologije i praktičke implementacije. On je stalni generativni proces koji se realizira u društvenoj govornoj interakciji članova društva. Zakoni generativnih procesa nisu zakoni individualne psihologije i oni ne mogu biti odvojeni od aktivnosti govornika. Zakoni jezične generacije su sociološki zakoni, stoga značenje nije u riječima ili u psihama govornika. Značenje se rađa u interakciji između govornika i sugovornika putem materijalnog i određenog zvučnog kompleksa. Riječi dobijaju svoje značenje u govornoj razmjeni, stoga jezik nije odraz subjektivnih promjena nego odraz stabilne društvene interakcije među govornicima. I samo iz ovakvog početnog aspekta jezik osvjetljava psihi i svijest pojedinca.

Jeziku kao najvažnijem ideološkom znaku treba posvetiti veliku pažnju, međutim, on ne može biti definiran terminima individualne unutrašnje psihe govornika. Jezik nije odvojen od materijalne osnove, od konkretnog oblika društvene razmjene. Stvarni i glavni centar jezične realnosti je govorni čin kao integralni dio određene društvene strukture.

U šestoj tezi o Feuerbachu Marx je rekao da »ljuska suština nije apstraktum koji je svojstven pojedinačnoj individui«, a mi smo ovdje pokušali ilustrirati tu činjenicu s tri aspekta.

Vigotski je naglasio presudnu ulogu društva i društvene aktivnosti u procesu učenja jezika kod djece. Vidjeli smo kako egocentrični govor poprima važnu ulogu u dječjoj aktivnosti i kako se dijete preventivno formira u procesu društvene interakcije. Primarna funkcija jezika djece i odraslih je komunikacija, a prvi iskazi su po svojoj prirodi društveni. Vigotski vidi u razvojnom putu djeteta razvoj od društvenog prema individualnom.

Lurijin eksperiment je pokazao da osnovni kognitivni procesi imaju svoje korijene u društvu. Društveno-povijesni uslovi uvjetuju razvoj odraslog pojedinca i njegova se struktura mijenja u procesu povijesnog razvoja. Pojedinaac doživljava velike promjene pod utjecajem društvenih promjena. Svijest pojedinca nije data unaprijed, već je produkt promjena društvenih aktivnosti.

Vološinov vidi veliku važnost jezika kao procesa koji nije primarno dio individualne psihologije, već je suštinski povezan s društvenim aktivnostima sredine.

Sva tri pristupa, na svoj specifičan ali i zajednički način, vide pojedinca kao kompleksnu formaciju koja se izgrađuje interakcijom u svojoj sredini. Oni vide svijest (tj. pojedinca) kao odraz objektivnog svijeta. »Život određuje svijest« i on utječe na razvoj pojedinca koji se adaptira kako bi bolje upoznao život i njegove zakone. Društveno biće prethodi društvenoj svijesti i oni su objedinjeni jezikom.

jedna elementarna lingvistička teorija*

noam čomski

Pretpostavljajući da je dat skup gramatičnih rečenica engleskog jezika, postavljamo pitanje: kakva vrsta naprave može da generiše elemente ovog skupa (odnosno: kakva vrsta teorije pruža podesan uvid u strukturu ovog skupa iskaza)? Svaku rečenicu možemo zamisliti kao konačan niz fonema. Jezik je sistem ogromne složenosti i sasvim je očigledno da svaki pokušaj direktnog predstavljanja skupa gramatičnih nizova fonema vodi gramatici koja je previše složena da bi bila od koristi. Zbog ovog (i drugih) razloga, lingvistički se opis nastavlja preko odredbi sistema »nivoa predstavljanja«. Umesto direktnog predstavljanja fonemske strukture rečenica, lingvisti uspostavljaju »viši nivo« elemenata kao što su morfeme, i morfemsku strukturu rečenica izlaže odvojeno od fonemske strukture morfema. Lako je videti da je ovakav zajednički opis ioba nivoa mnogo jednostavniji od direktnog opisa fonemske strukture rečenica.

Razmotrimo sada razne načine na koje se mogu opisati morfemske strukture rečenica. Postavljamo pitanje: kakva nam je gramatika neophodna za generisanje svih nizova morfema (ili reči), koji obrazuju gramatične engleske rečenice, i samo njih?

Gramatika, pre svega, mora da bude konačna. Stoga ona ne može da bude jednostavno spisak svih nizova morfema (ili reči), pošto ovakvih nizova ima beskonačno mnogo. Jedan uobičajeni jezički model iz teorije komunikacija nudi nam izlaz iz ove teškoće. Pretpostavimo da posedujemo napravu koja može biti u ma kom od konačno mnogo različitih unutrašnjih stanja, i da naprava prelazi iz jednog stanja u drugo stvarajući neki simbol (na primer, reč na engleskom jeziku). Jedno od stanja naprave je početno, neko drugo stanje je završno. Pretpostavimo da naprava kreće iz početnog, prolazi kroz niz međustanja (stvarajući reč pri svakom prelasku) i završava se u završnom stanju. Niz ovako nastalih reči možemo zvati »rečenicom«. Svaka naprava ovakve vrste definiše neki jezik, odnosno skup na ovaj

1 Samir K. Gosh, *Man, Language and Society*, Mouton, The Hague, 1972, str. 254.
 2 Maurice Cornforth, *Marxism and the Linguistic Philosophy*, London, 1967.
 3 O lingvisti i marksizmu u nas najviše piše i bavi se Dubravko Škiljan u knjizi *Dinamika jezičkih struktura*, Biblioteka, Zagreb, 1976, i u novoj knjizi *Govor i realnost jezika*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1978.
 4 K. Marx, F. Engels, *Rani radovi*, »Naprijed«, Zagreb, 1966, str. 375—376.
 5 *Ibidem*, str. 376.
 6 *Ibidem*, str. 370, 371.
 7 Lav Vigotski, *Mišljenje i govor*, »Nolit«, Beograd, 1977.
 8 Naročito u njegovim ranijim radovima kao što su: Jean Piaget, *Le langage et la pensée chez l'enfant*, Neuchâtel-Paris, Delachaux & Niestlé, 1924; *La représentation du monde chez l'enfant*, Paris, F. Alcan, 1926. U nas je prevedena knjiga *Psihologija inteligencije*, »Nolit«, Beograd, 1968.
 9 O stavovima Vigotskog vidi knjigu: Ivan D. Ivić, *Covek kao animal symbolicum*, »Nolit«, Beograd, 1978.
 10 A. R. Luria, *Cognitive Development, its Cultural and Social Foundations*, Harvard University Press, Cambridge, 1976, pr. Martin Loper-Morilla & Lynn Solotaroff.
 11 Prevladava mišljenje da V.N. Vološinov nije napisao svoja djela već da se radi o knjizi Mihajla Bahtina s kojim je surađivao. Pošto nema čvrstih dokaza da je to tačno, mi ćemo navoditi Vološinova kao autora, pošto je pod tim imenom knjiga i prevedena na engleski. V.N. Vološinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Seminar Press, New York, London, 1973, pr. L. Matejka & I.R. Titunik. Kraću diskusiju o autoru ovog dijela vidi: Augusto Ponzio, *Jezična proizvodnja i društvena ideologija*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1978, naročito str. 23. Vidi moj prikaz o Vološinovu, *Teka 11*, zima 1975, str. 840—843. Također moj članak i prevod: V.N. Vološinov, Marksizam i filozofija jezika, *Dometi* 4, god. 10, 1977, str. 47—49.